

Een wandeling met de toekomst – Jaimy van Dijk

Planologen houden zich bezig met de toekomst. Ten minste: dat zouden ze moeten doen. De één doet dat expliciet bij het schrijven van een omgevingsvisie, de ander impliciet bij het zoeken naar een geschikte locatie om huizen te bouwen. Die langetermijnoïentatie van de planologie is belangrijker dan ooit. De laag gelegen Nederlandse delta staat aan de vooravond van een aantal grote transitie. Voorspellingen rondom klimaatverandering en zeespiegelstijging lijken de omgang met ruimte fundamenteel te gaan veranderen – hernieuwbare energie vormt een grote ruimteclaim, evenals klimaatadaptatie. Huidige plannen hebben een tijdshorizon van 30 jaar. Maar daarna is het landschap niet af of klaar. De beslissingen van vandaag hebben invloed op de leefomgeving van de toekomstige generaties. De toekomst is inherent onzeker, maar gezien de hedendaagse uitdagingen moeten we dat omarmen en daarop anticiperen. Een vaardigheid die daarbij kan helpen is Toekomstgeletterdheid (Futures Literacy). In dit paper laat ik zien hoe dit zou kunnen. Dit doe ik door de interventie van ‘de Zompige Paden’, een wandeling door de tijd waarin de veranderpaden van de ruimtelijke inrichting van Nederland worden verkend. Dit experiment heb ik in drie heel verschillende planologische situaties toegepast. Deze experimenten waren vooral gericht op het ontwikkelen van de methode. Om verandering teweeg te brengen zijn er een aantal lessen voor de toepassing van toekomstige wandelingen geformuleerd.

Een wandeling met de toekomst

De toepassing van Toekomstgeletterdheid in de planologie

Jaimy van Dijk

Stellingen

1. De huidige lange termijn in de planologie (30 jaar) is niet de lange termijn die nodig is voor de hedendaagse onzekere en complexe uitdagingen zoals klimaatverandering en zeespiegelstijging.
2. De vaardigheid van Toekomstgeletterdheid biedt een oplossing om met de onzekere toekomst en complexe vraagstukken om te gaan.
3. Voor het voeren van een ander gesprek over de toekomst is de ervaring net zo belangrijk als het gesprek zelf.

Jaimy van Dijk
j.vandijk4@uu.nl
Universiteit Utrecht
Student Master Spatial Planning

Een wandeling met de toekomst

De toepassing van Toekomstgeletterdheid in de planologie

1. De korte en lange termijn: een strijd om urgentie

Het takenpakket van de planoloog breidt zich uit. Naast het plannen voor de gebruikelijke ruimteclaims zoals woningen, landbouw en natuurontwikkeling komen er nieuwe opgaven bij zoals klimaatadaptatie en hernieuwbare energie (Dam, Tisma & Diederiks, 2019). De ruimteclaims stapelen zich op in Nederland, een land dat maar beperkte ruimte heeft. Planologen worden opgeleid deze opgaven integraal te bekijken en vervolgens te zoeken naar oplossingen. Een oplossing die niet alleen relevant is voor het heden, maar ook voor de toekomst. Planologie gaat inherent over de toekomst, al lijkt dat tegenwoordig niet meer zo vanzelfsprekend te zijn. De lange termijn is moeilijk te verdedigen wanneer er allerlei urgente uitdagingen waarneembaar zijn in het nu. De maatschappij kent in toenemende mate verschillende belangen, waarin de urgentie van het eigen belang in het heden prevaleert (Myers, 2007). Ook op institutioneel niveau is de toekomst vaak ondergeschikt aan de urgentie van het nu. Politici worden afgerekend op de beslissingen uit het verleden, niet op de beslissingen die zij voor het welzijn van toekomstige generaties maken (Laurian and Inch, 2018). Langzamerhand zijn planologen zich steeds meer bezig gaan houden met het managen van het heden dan dat zij expliciet met de toekomst bezig zijn (Couclelis, 2005).

Er is echter wel een lichte verschuiving te zien. Met de Omgevingswet in het vooruitzicht worden er omgevingsvisies geschreven, een wenselijk toekomstbeeld. Vaak oriënteren dit soort visies zich op 2050, dertig jaar de toekomst in. De veronderstelling is dat de verdere toekomst te onzeker is en daarmee verliest het de praktische horizon voor actie (Myers, 2007). Maar na die dertig jaar is de toekomst niet klaar of af. Juist de toekomst na die 30 jaar is vandaag de dag urgent. Klimaatverandering en zeespiegelstijging zijn geleidelijke veranderingen die niet van de ene of andere dag concreet te zien zijn, terwijl de planologisch beslissingen die erop anticiperen, of juist niet, vaak decennia in het landschap verankerd zijn. Om keuzevrijheid in de toekomst te behouden hanteren voorspellingen rondom klimaatverandering en zeespiegelstijging bijvoorbeeld een temporele focus voor de korte, middellange en lange termijn, waar de laatste minstens 60 jaar omvat (zie Haasnoot et al., 2019). In het boek *De Goede Voorouder* pleit Roman Krznaric (2020) zelfs voor minstens 100 jaar. Daarmee ontstaat er een gat tussen de tijdshorizon die vandaag de dag wordt gehanteerd (30 jaar) en de grote uitdagingen waar planologen op zullen moeten anticiperen die over de langere termijn toekomst gaan (minstens 60 jaar).

Hoewel de opgaven complex zijn en de toekomst inherent onzeker, zullen planologen dit moeten omarmen en erop anticiperen. Kwantitatieve voorspelling geven enigszins richting voor de toekomst, maar de kwalitatieve kant valt veel lastiger te voorspellen. Verwachtingen en hoop voor de toekomst zijn continue in beweging naarmate waarden en opvattingen door de tijd heen veranderen (Friedmann, 1973). Het is belangrijk dat planologen leren over deze onderliggende waarden en opvattingen naast feiten (Forester, 1999). Ze geven namelijk onze beelden van de toekomst kleur en bepalen vervolgens de beslissingen die in het heden worden gemaakt. Om onzekerheid en complexiteit van de toekomst te omarmen biedt de vaardigheid van Toekomstgeletterdheid (*Futures Literacy*) een uitkomst (Miller, 2018). In dit paper laat ik zien hoe het zorgvuldig ontworpen leerproces van Toekomstgeletterdheid voor planologen kan werken. Dit doe ik aan de hand van een interventie, de Zompige Paden. De Zompige Paden is een wandeling door de tijd waarin de veranderpaden van de ruimtelijke inrichting van Nederland worden verkend.

Het paper is als volgt gestructureerd. De theorie en het leerproces van Toekomstgeletterdheid zal als eerst worden besproken. Daarna volgt de toepassing op de planologie, geïllustreerd door de interventie de Zompige Paden. Dit experiment is in drie heel verschillende planologische situaties toegepast. De bijpassende ontwerpkeuzes en ervaringen van de deelnemers worden toegelicht. Vanuit de ervaring met deze drie experimenten zullen een aantal lessen worden geformuleerd voor toekomstige toepassing van de Zompige Paden. Afsluitend is er een reflectie op een dergelijke interventie en een terugkeer naar de kern: planologie en de lange termijn.

2. Het onbekende terrein van de toekomst

Planologie is expliciet een toekomstgericht werkveld, al is het vaker impliciet in de dagelijkse werkzaamheden. Zoals bijvoorbeeld bij het zoeken naar een geschikte woningbouwlocatie. Door nieuwe duurzaamheidsopgaven ('het nieuwe planologische takenpakket') wordt de toekomst echter steeds explicieter, of zou dat moeten zijn. Woningbouw moet integraal bekeken worden in ruimte én in tijd. In ruimte gaat het bijvoorbeeld om het inpassen van klimaatadaptatie en duurzame energie. Tegelijkertijd hebben huizen een levensduur van rond de 120 jaar. Met zowel lange termijn uitwerkingen van planologische beslissingen (>100 jaar) en de tijdshorizon van de effecten van klimaatverandering en zeespiegelstijging zou de lange termijn in het werk van planologen meer centraal moeten staan. Dit is geen gemakkelijke opgave. Het is een gegeven dat de toekomst onzeker is en een planoloog zal zich hier op een manier toe moeten verhouden.

Een veelgebruikte manier om de onzekere toekomst te verkennen is door het maken van scenario's. Onzekerheden worden verkend waarna verschillende toekomstbeelden worden geschetst (Goodspeed, 2020). Dit kan bijvoorbeeld resulteren in een 2x2 assenkruis waarbij twee onzekerheden op de assen komen te staan. Zo ontstaan er vier contrasterende beelden van de toekomst. Door de toekomst op deze manier meervoudig in kaart te brengen en te verkennen kunnen er andere beslissingen gemaakt worden in het heden. Scenario planning als manier om de toekomst in het heden te verkennen uit zich in vrij gesloten toekomstbeelden (Pelzer & Versteeg, 2019). Voor de hedendaagse complexe opgaves zijn er andere vormen nodig. In procedurele vormen staan open beelden van de toekomst centraal. De nadruk ligt op de verbeelding waarmee verschillende mogelijke toekomstten kunnen worden verkend op basis van wat mensen belangrijk vinden (Maggs & Robinson, 2016). Het probleem is echter vaak dat mensen de toekomst moeilijk kunnen verbeelden (Miller, 2018). Om mensen hierin te begeleiden biedt het leerproces van Toekomstgeletterdheid een uitkomst.

De vaardigheid van Toekomstgeletterdheid wordt ontwikkeld in een zorgvuldig ontworpen leerproces. Met de focus op het proces is het ontwikkelen van Toekomstgeletterdheid een vaardigheid om te leren, net als lezen en schrijven (Miller, 2018). In een collectief proces worden de verwachtingen en wensen voor de toekomst verkend. Juist de verre toekomst wordt hier opgezocht om te voorkomen dat deelnemers voorspellingen van de toekomst willen maken op basis van hun expertise (Miller, 2018). Verwachtingen en wensen berusten op bepaalde assumpties. Door aan de slag te gaan met andere toekomstbeelden die berusten op andere assumpties kunnen er andere mogelijke toekomstten worden verkend. Door het besef dat er andere toekomstten mogelijk zijn kunnen er andere beslissingen in het heden gemaakt worden.

2.1. Toekomstgeletterdheid

Planologen anticiperen elke dag op de toekomst, net als iedereen. De toekomst is niet alleen over een uur of morgen, maar ook over 30 jaar of 100 jaar. Deze toekomst bestaat alleen in onze verbeelding en onder deze verbeelding liggen assumpties (Miller, 2018). Denk bijvoorbeeld aan een mogelijk toekomstbeeld van Nederland in 2100 dat voor de helft onder water staat. Een dergelijk toekomstbeeld

bepaalt welke beslissingen er in het heden worden gemaakt. Vervolgens is de vraag of dit een wenselijk toekomstbeeld is. Het onderscheid tussen wat mogelijk en wat wenselijk is, is een belangrijk onderscheid om te maken, gezien ze vaak op andere assumpties berusten. Door andere toekomstbeelden met andere onderliggende assumpties gezamenlijk te verkennen, kunnen de eigen assumpties bevraagd worden en vervolgens andere wenselijke toekomstbeelden ontstaan. Het gaat dus niet om het voorspellen van de toekomst, maar om het verbeelden van verschillende toekomsten in het heden op basis van verschillende assumpties. Op die manier kan er bewust gekozen worden voor de beslissingen die in het heden worden gemaakt. Door het doorlopen van het proces en in aanraking te komen met verschillende toekomstbeelden kan complexiteit en onzekerheid omarmd worden. Om tot de verschillende toekomstbeelden en de onderliggende assumpties te komen wordt er gebruik gemaakt van een zorgvuldig ontworpen proces met drie fases, in volgende van 1) bewust worden; 2) ontdekken; en 3) kiezen (Miller, 2007; 2018).

In de eerste fase, bewust worden, verbeelden de deelnemers een jaar in de toekomst. In eerste instantie op basis van wat ze verwachten. De deelnemers worden bijvoorbeeld gevraagd om een nieuwskop voor te stellen. Vervolgens worden de deelnemers gevraagd om een wenselijk toekomstbeeld voor te stellen. Dit kan bijvoorbeeld door de oefening 'een dag in het leven van'. Het gaat dus niet om het gebruiken van wetenschappelijke bronnen maar over het bewust worden van de verschillende verwachtingen en voorkeuren. Het gaat ook niet om het vinden van consensus maar om het verkennen en bewust worden van verschillende perspectieven.

In de tweede fase, ontdekken, worden de deelnemers met een radicaal ander perspectief geconfronteerd. Het gaat hier om een zorgvuldig voorbereid verhaal, gegrond in de specifieke context, waarin de balans wordt gezocht tussen vervreemding en wat de deelnemers belangrijk vinden. Door een radicaal ander perspectief ontstaat het besef bij deelnemers dat er compleet andere toekomstbeelden mogelijk zijn.

De laatste fase, kiezen, maakt expliciet hoe deelnemers de toekomst in het heden gebruiken. Het verkennen van de verschillende toekomstbeelden leidt vaak tot nieuwe inzichten en kunnen nieuwe vragen ontstaan. Eigenlijk zou deze fase in twee fases opgesplitst kunnen worden. Er zit namelijk een reflectief onderdeel in aan het begin (fase 3) en daarna worden acties benoemd die eruit volgen (fase 4).

Wanneer dit proces wordt herhaald, ontwikkelt de vaardigheid van Toekomstgeletterdheid. Daarmee is het een continu leerproces waarin het onderscheid steeds beter gemaakt kan worden tussen verschillende assumpties en tot welk soort toekomsten zij leiden. Belangrijk is dat elk proces uniek is en daarmee de specifieke invulling, met name in de tweede fase bij het geven van een ander perspectief, per keer verschilt. De structuur blijft hetzelfde alleen de invulling per fase is context afhankelijk. Hoe het leerproces van Toekomstgeletterdheid kan worden toegepast in de planologie heb ik verkend door de interventie van de Zompige Paden in drie verschillende planologische situaties.

3. De Zompige Paden

Het idee voor de Zompige Paden ontstond voor het duurzaamheidsfestival Springtij in 2021. Samen met een klein team van ruimtelijke experts is de interventie ontworpen en voor de eerste keer gezamenlijk uitgevoerd. Daarna is de interventie verder gebracht en toegepast in twee andere planologische situaties.

3.1. Een wandeling door de tijd

De Zompige Paden is een wandeling door de tijd waarin kleine groepen de veranderpaden van de Nederlandse ruimtelijke ordening verkennen. De Zompige Paden staat als metafoor voor de

Nederlandse geschiedenis met ruimtelijke ordening. Zoals de tekst op de Springtij website beschreef: *“Onze overgrootouders schiepen Nederland. Woeste gronden werden landbouwareaal, de Zuiderzee transformeerde tot IJsselmeer, in weilanden verzezen woonwijken. En nu beïnvloeden wij het landschap voor hen die in 2152 de delta bewonen. Hoe komen we daar? Op de heide bewandelen we de paden naar de toekomst. De stem van het landschap loopt met ons mee.”*

De tijdswandeling begint in het verleden bij de overgrootouders en eindigt bij de achterkleinkinderen. Elke groep deelnemers wordt begeleid door een gids (moderator) en een inspirator die de (ongehoorde) stem van het landschap vertegenwoordigt, bijvoorbeeld de rivier of de stad. In elke groep stond een ander landschap centraal. In de plenaire reflectie wordt de integratieslag gemaakt tussen de verschillende groepen die elk met een ander landschap de tijdswandeling hebben gemaakt (zie figuur 1 voor een impressie).

De interventie stimuleert het voeren van een ander gesprek over de toekomst waarbij het op twee manieren het perspectief verandert. Ten eerste verandert het perspectief van tijd. Door te beginnen in het verleden worden deelnemers zich bewust van de impact van beslissingen op de lange termijn. Ten tweede verandert de tijdswandeling van het menselijk perspectief naar het perspectief van het landschap, een perspectief dat niet wordt gehoord en snel wordt vergeten. De interventies is zorgvuldig voorbereid waarin verschillende ontwerpkeuzes zijn gemaakt.

3.2. Ontwerpkeuzes

De gids neemt een kleine groep deelnemers mee door de tijd. Het idee van de wandeling door de tijd, van het verleden naar de toekomst, vindt zijn oorsprong in het zeven generatie denken zoals geïllustreerd in het boek *de Goede Voorouder* van Roman Krznaric (2020). Het generatie denken helpt de deelnemers met de verbeelding van het verleden en de toekomst door het persoonlijk te maken. Wegens praktische redenen is er gekozen om vier jaartallen te bezoeken tijdens de tijdswandeling met een interval van verandering van 100 jaar. Dit resulteerde uiteindelijk in de jaartallen 1852, 1952, 2052, 2152. Er is bewust voor gekozen om het heden geen onderdeel in de tijdswandeling te maken, om uit te zoomen van de urgentie van het heden. Tegelijkertijd voorkomt het een gesprek over feitelijkheden. Voor het verbeelden van de toekomst kregen de deelnemers de opdracht om aan een wenselijke toekomst te denken. Na de tijdswandeling wordt vervolgens in de reflectie de koppeling met het heden gemaakt.

Het gesprek per jaartal is gebaseerd op de drie fases van Toekomstgeletterdheid. De deelnemers worden uitgenodigd om zich voor het verleden voor te stellen hoe het leven van hun (over-) grootouders eruitzag, en voor de toekomst het leven van (achter)kleinkinderen. Daarvoor geeft de gids een vraag mee aan de deelnemers, bijvoorbeeld een vraag als: waar ben ik elke dag blij mee? Wat houdt mij 's nachts wakker? Vervolgens wandelen de deelnemers in stilte en denken zij na over het leven van de generatie die ze gaan ontmoeten. Na een korte stilte wandeling worden de deelnemers gevraagd hun antwoord te delen in de groep. De deelnemers kunnen op elkaar reageren en de gids zorgt voor verdieping in het gesprek door vragen te stellen. Hiermee wordt uiting gegeven aan fase één: bewust worden. Gedurende het gesprek kan de inspirator reageren als zijnde de stem van het landschap en start daarmee de tweede fase: ontdekken. Het gesprek verschuift zich van generieke beschrijvingen van de wereld in een bepaalde tijd naar een gesprek wat specifiek betrekking heeft op het landschap. De deelnemers reflecteren vervolgens op de stem van het landschap waarmee zij zich bevinden aan het begin van de laatste fase: kiezen. Hier gaat het nog om het begin van de laatste fase voorafgaand aan kiezen, namelijk reflectie. Na de wandeling is er een gezamenlijke reflectie met de verschillende groepen waarin de lessen en inzichten naar het heden worden gebracht. Deze opzet en

Figuur 1: overzicht tijdswandeling

gespreksstructuur van de tijdswandeling blijft in elke context hetzelfde. De invulling van de introductie en reflectie zijn contextafhankelijk.

Per context verschillen de landschappen die vertegenwoordigd worden. De landschappen worden vertegenwoordigd door inspiratoren die een expertise hebben in het desbetreffende landschap relevant voor de context. Om het verhaal geloofwaardig te maken is in de voorbereiding aan de inspiratoren gevraagd om altijd te spreken in de tegenwoordige tijd, te refereren naar voorbeelden van gebeurtenissen en het noemen van herkenbare namen en plekken (Frittaion et al., 2010; Candy & Dunagan, 2017). Zo vertelt de inspirator voor het landschap de akker bijvoorbeeld in 2152:

“Kijk mij eens bloeien met al die verschillende gewassen - wortelen, kool, aardappelen - in prachtige lanen en cirkels die samen groeien en wachten om geoogst te worden. En aan mijn grenzen die prachtige graslanden en bloemen. Ik weet dat dit niet altijd zo is geweest. In mijn uithoek staan een paar bomen die er 150 jaar geleden ook al stonden, en die vertellen me over de donkere tijden waarin chemicaliën en enkelvoudige gewassen me met de dag zieker maakten. Die kunstmest werd uiteindelijk afgeschaft na de doorbraak aan de universiteit van Wageningen in 2138 over hoe je schimmels kunt kweken en gebruiken voor elk type landbouwgrond.”

3.3. Drie experimenten

De Zompige Paden is in drie heel verschillende planologische situaties toegepast. De eerste twee experimenten waren vooral gericht op het begrijpen van de werking van de methode om deze vervolgens verder te ontwikkelen. Het eerste experiment was op het duurzaamheidsfestival Springtij. In de natuurlijke omgeving van Terschelling zijn de Zompige Paden naar de toekomst in kleine groepen verkend. Het tweede experiment was onderdeel van een mastercursus aan de Universiteit Utrecht waarin studenten en beleidsmakers samen leren over de verschillende technieken om duurzame toekomst te verbeelden. Wegens geldende covid-19 maatregelen is de groepswandeling omgezet naar een individuele podcast waarin de deelnemers is gevraagd om te wandelen in de omgeving waar het landschap kan worden ervaren. Achteraf ontmoette de groepen elkaar digitaal om verhalen en ervaringen te delen en te reflecteren op de wandeling. In het derde experiment is de interventie ingezet in een lopend beleidsproces met als doel om te inspireren tot een gezamenlijk toekomstbeeld rondom opgaves in het landelijk gebied te komen. De wandeling vond plaats in een weiland van een boerin. Voorafgaand aan de wandeling vertelde de boerin haar persoonlijke verhaal en over de opgaves die spelen in de omgeving. Na de wandeling hebben de drie groepen, met elk een

ander landschap, hun toekomstbeeld getekend. Vervolgens is er samen met een Hoogleraar Landgebruiksplanning gereflecteerd op de toekomstbeelden.

De context was voor elk van de drie experimenten verschillend (festivalsfeer, leeromgeving, beleidsproces). In alle drie de experimenten noemden de deelnemers een bewustwording van tijd en de verbondenheid tussen mens en landschap als belangrijke inzichten. Uit de ervaringen van de verschillende experimenten zijn een aantal lessen te formuleren voor toekomstige toepassing van de wandeling.

4. Meer dan een wandeling

In totaal hebben zo'n 80 mensen de Zompige Paden naar de toekomst gewandeld en hebben 25 inspiratoren een stem gegeven aan 13 landschappen. De wandeling is actief een ander gesprek over de toekomst. Deelnemers waardeerden het open gesprek waarin verschillende perspectieven aan bod kwamen. Zoals een van de deelnemers opmerkte: 'Er zijn andere mensen nodig om het eigen creatie vermogen op te rekken.' De stem van het landschap gaf daarin een extra dimensie aan het gesprek. Ook buiten de Zompige Paden vond de stem van het landschap haar weg. Een inspirator die de stem van de rivier vertegenwoordigde heeft later in een andere context bijvoorbeeld de vraag gesteld hoe de rivier zich zou voelen. Een algehele bewustwording van de verbondenheid van de mens met het landschap is een leerles die in elk experiment terugkeerde, zo ook de bewustwording van tijd.

Deelnemers zijn zich bewust geworden van verschillende perspectieven en dat leidde in veel gevallen ook tot nieuwe inzichten en het stellen van nieuwe vragen over de toekomst. Zo realiseerde een deelnemer van de wandeling met het landschap de akker zich dat er voor het landelijk gebied eigenlijk geen futuristische beelden bestaan zoals dat voor de stad wel het geval is. Voor de verre toekomst kon de betreffende deelnemer alleen maar denken aan het leven in een stad met veel groen en wat stedelijk tuinieren. Het was lastig om een beeld van een boer voor te stellen. Door het verhaal van het landschap (zie tekst landschap de akker in 2152 op vorige pagina) kon de deelnemer vervolgens wel een beeld vormen van wat er mogelijk zou zijn in de toekomst. Deze ervaring laat zien dat bepaalde beelden van de toekomst dominant zijn en andere daarmee juist verdwijnen naar de achtergrond.

4.1. Lessen voor de toekomst

De eerste twee experimenten waren vooral gericht op het testen en ontwikkelen van de methode. Het derde experiment was een toepassing in een lopend beleidsproces. Voor het daadwerkelijk omzetten van inspiratie naar verandering zijn een aantal lessen voor de toekomst geformuleerd.

4.1.1. Neem de tijd om inzichten te vertalen naar het heden.

Om de wandeling functioneel te laten zijn voor een lopend beleidsproces en tot verandering te komen, is de connectie met nieuwe handelingsperspectieven in de reflectie belangrijk. In het vervolg verdient dit meer tijd en aandacht. In de derde casus is er voor het eerst mee geëxperimenteerd door per groep met een ander landschap een toekomstbeeld te laten tekenen. Vervolgens is op deze drie toekomstbeelden gereflecteerd door iemand van buitenaf om lessen naar het heden te halen.

4.1.2. Stem de lengte van de tijdshorizon af op de relevantie voor de opgave.

Een overweging kan zijn om het jaartal van de verre toekomst aan te passen. In alle drie de experimenten was de verre toekomst het moeilijkst voor te stellen. Het persoonlijk maken in generatiedenken helpt, maar in het derde experiment was het moeilijk te relateren aan de specifieke opgaven in het landelijk gebied. Voor andere landschappen, zoals steden en infrastructuur, zijn de

investeringen in het heden belangrijker voor de verre toekomst. Een tijdshorizon die past bij de veranderprocessen van het landschap zou relevanter kunnen zijn voor het beleidsproces. Ook hier gaat het weer om een balans vinden tussen het oprekken van gedachten en wat relevant is voor het proces.

4.1.3. *Faciliteren van een goed gesprek over een wenselijke toekomst.*

In de eerste twee experimenten ging het verbeelden van een wenselijk toekomst redelijk voortvarend gezien de context waarin de interventie plaatsvond (festivalsfeer en leeromgeving). In het derde experiment was het lastiger om een wenselijk toekomstbeeld voor te stellen. Veel deelnemers kwamen meer tot voorspellingen dan tot wensbeelden. Voor het vervolg is het de kunst om in de toekomst ook een aanvullend en breder gesprek te kunnen voeren en niet in discussie te raken. Zoals een van de deelnemers achteraf ook treffend verwoordde: “*Het is belangrijk om na te denken over deze positieve toekomsten, want waar zouden we anders onze inspanningen op richten?*” De gids speelt hierin een belangrijke rol om het gesprek van voorspellingen naar wensbeelden te krijgen. Wat kan helpen is het gesprek terugbrengen naar de (persoonlijke) waarden die in het verleden zijn ontdekt naar de toekomst te brengen. Daarnaast helpt de diversiteit in de groep en de grootte van de groep. Doordat er kleine diverse groepjes waren was er tijd om door te vragen en iedereen uitgebreid het woord te geven.

4.1.4. *Zoek een plek voor het ervaren van het landschap.*

De locatie en het landschap waar de groep wandelde bleek in alle drie de experimenten een belangrijk onderdeel van de gehele ervaring. In de eerste casus was dit het zijn op een eiland, in het wisselende landschap van Terschelling over de hei en in het bos. In de tweede casus werden de deelnemers gevraagd om zelf een plek te kiezen waar het landschap kon worden ervaren. De laatste casus had betrekking op landelijke gebied en was door het weiland van een boerin. Door de wandeling letterlijk door het landschap te maken wat een stem krijgt, wordt de ervaring tastbaar. Naast cognitieve verbeelding van de toekomst is het ervaren ook van belang. Door het creëren van een ervaring wordt de toekomst tastbaar en persoonlijk in plaats van abstract en ver weg (Candy, 2010).

5. Terug naar de kern van de planologie: de lange termijn

Met de uitdagingen van de 21ste eeuw en bijbehorende ruimteclaims worden planologen herinnerd aan hun inherente toekomstgerichte vakgebied. Planologen anticiperen impliciet en expliciet op de toekomst en de beslissingen die daaruit volgen hebben invloed op de leefomgeving van de toekomstige generaties. De toekomst is onzeker en de vraagstukken zijn complex. Het leerproces uit Toekomstgeletterdheid biedt een oplossing om hiermee om te gaan. De interventie van de Zompige Paden laat zien hoe het proces kan worden ingezet in de planologie. De interventie maakt deelnemers bewust van tijd en van andere perspectieven, namelijk die van andere deelnemers en van het landschap. De bewustwording van deze verschillende perspectieven, gebaseerd op waarden en verwachtingen met onderliggende assumpties, is essentieel om andere toekomsten voorstelbaar te maken waardoor andere beslissingen in het heden gemaakt kunnen worden.

Tekortkomingen van dit soort interventies zijn dat ze tijdsintensief zijn en een zorgvuldige voorbereiding vragen. Uiteindelijk is het context specifiek en vraagt elke interventie een balans tussen wat al vast staat en wat nog open is voor deelnemers om te verkennen (Candy & Dunagan, 2017; Miller, 2018). Zompige Paden is een voorbeeld hoe het leerproces van Toekomstgeletterdheid toegepast kan worden in de planologie. Om de vaardigheid te ontwikkelen en te versterken is echter regelmatig een wandeling met de toekomst nodig.

Referenties

- Candy, S. (2010). *The futures of everyday life. PhD thesis*. University of Hawaii at Manoa.
- Candy, S. & Dunagan, J. (2017). Designing an experimental scenario: The people who vanished. *Futures*, 86, 136-153.
- Couclelis, H. (2005). Where has the future gone? Rethinking the role of integrated land-use models in spatial planning. *Environment and Planning A*, 37(8), 1353-1371.
- Dam, F. van, A. Tisma & J. Diederiks (2019). *Transities, ruimteclaims en landschap*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Forester, J. (1999). *The deliberative practitioner: Encouraging participatory planning processes*. MIT Press.
- Friedmann, John. (1973). *Retracking America: A theory of transactive planning*. New York: Anchor Press/ Doubleday.
- Frittaion, C. M., Duinker, P. N., & Grant, J. L. (2010). Narratives of the future: suspending disbelief in forest-sector scenarios. *Futures*, 42(10), 1156-1165.
- Goodspeed, R. (2020). Scenario planning for cities and regions: managing and envisioning uncertain futures.
- Haasnoot, M., Diermanse, J., Kwadijk, R., de Winter, G. (2019). *Strategieën voor adaptatie aan hoge en versnelde zeespiegelstijging. Een verkenning. Deltares rapport*.
- Krznaric, R. (2020). *The good ancestor: how to think long-term in a short-term world*. London: WH Allen
- Laurian, L. & Inch, A. (2018). On Time and Planning: Opening Futures by Cultivating a “Sense of Now”. *Journal of Planning Literature*, 34 (3), 267-285.
- Maggs, D., & Robinson, J. (2016). Recalibrating the Anthropocene: Sustainability in an imaginary world. *Environmental Philosophy*. 13 (2), 175 – 194.
- Miller, R. (2018). *Transforming the future: anticipation in the 21st century*. Paris, France: UNESCO
- Miller, R. (2007). Futures literacy: a hybrid strategic scenario method. *Futures*, 39, 341 – 362.
- Myers, D. (2007). Promoting the community future in the contest with present individualism. *Engaging the Future: Forecasts, Scenarios, Plans, and Projects*, Cambridge, Mass.: Lincoln Institute of Land Policy.
- Pelzer, P. & Versteeg, W. (2019). Imagination for change: the Post-Fossil City Contest. *Futures*, 108, 12 – 26.